

Ami a mi dolgunk

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLYAL BESZÉLGET SZIRÁK PÉTER

Ahogy Tandori írta egy helyen, mindig mindenről nem lehet szó. Az írás és a beszélgetés eme örök korlátosságát belátva, mégis arra kérem Önt, beszéljen most arról, amiről általában nem szokott a nyilvánosság előtt: pályájának személyesebb vonatkozásairól. Legelőbb is arról, hogy mit jelentett a család, milyen útravalót adott? Támaszt, otthonosságot, meghatározottságokat?

Valóban nem szoktam személyes vonatkozásokról közvetlenül szót ejteni. Részint azért nem, mert inkább a tárgy értelmezésébe rejtem őket, részben a félelemérzet miatt, amelyet „nem haladó társadalmi háttér” miatt gyerekkoromban kényszerítettek rám. Valószínű, hogy ez az aggályoskodásom ma már teljesen indokolatlan, de olyannyira beépült lelki alkatomba, hogy aligha szabadulhatok meg tőle.

Noha a vallomásszerű megnyilatkozás távol áll lelki alkatomtól, utólag mégis jól észre lehet venni a személyes mozzanatokat egykori írásaiban. A *Népszabadság* jóvoltából egykor hírhedtté vált Arany-dolgozatomban érzékelhető a fiatalember igyekezete, hogy szembehelyezkedjék neveltetésével, szokatlan módon közelítsen annak a költőnek a műveihez, akit szülei s nagyszülei föltétlenül tiszteltek. Abban az utószóban, melyet egy XIX. századi napló kiadásához írtam, sok az önjellem-képszerűség. Ennek szerzője, Tóth Péter meggazdagodott paraszt-polgár fiaként református lelkipásztor lett. Nagy reményei, utópisztikus elgondolásai földoldhatatlan feszültségbe kerültek annak a kelet-magyarországi falunak elmaradottságával, ahová a sors vetette. Miközben sajtó alá rendeztem fiatalkori naplóját, helyi s egyetemes értékek viszonyán elmélkedtem. 1984-ben jelent meg ez a kötet, amikor két olyan szöveget is írtam, melyek kiadatlanul maradtak. Egyiküknek *A vidékiesség mint érték*, másikuknak *Az alacsony életszínvonal előnyei* volt a címe. Még nyilvánvalóbb az önéletrajzi jelleg a Márairól írottakban. Angliai barátom, Richard Aczel meg is jegyezte, hogy ez a könyv voltaképpen rólam szól. Elkészítése idején válaszút előtt álltam, Magyarországon éljek-e vagy Amerikában. Ennek a döntési kényszernek a következményeit láttam bele Márai pályafutásába. Művein kívül a szerzővel folytatott személyes találkozás, majd levélváltás is megerősített abban, hogy nem alaptalanul.

Miféle útravalót adott a család? Talán inkább úgy tehető föl a kérdés: mi az, amit nem tőle kaptam. Gyerekkoromban, a negyvenes-ötvenes évek fordulóján apám a baloldaliságból kiábrándult, megkeseredett ember volt, ki maradék erejét egyetlen fiának a nevelésében hasznosította. Ötéves koromban vitt el zenetanárhoz, s így előbb tanultam meg hangjegyeket, mint betűket olvasni. A zene máig

meghatározza életemet. Johann Sebastian Bach művei többet jelentenek számomra, mint bármely írói alkotás, és a bécsi klasszikusok, Schubert, sőt Wagner hallgatása nélkül sem tudnám végezni a napi teendőket. Gyakorolni ugyan nincs időm, de remélhetőleg hamarosan rá tudom kényszeríteni magamat, hogy ismét naponta leüljek a zongorához.

1947-ben Szegedy-Maszák Aladár, apám első unokatestvére lemondott nagyköveti állásáról. Nem tért vissza Budapestre, hanem Washingtonban telepedett le. Hazaárulással vádolták, rokonait pedig különféle büntetésekkel sújtották. Bennünket is ki akartak telepíteni, de a Belügyminisztérium egyik dolgozója kétszer is kihúzta nevünket a jegyzékből — az államosított családi házunkba betelepített család nagy bosszúságára. Évekig össze voltunk csomagolva. Szüleim az ablakból nézték a teherautót, mikor áll meg a kapunk előtt. Jövevőnknek — aki egyébként anyai nagyapám egykori parádés kocsisának volt a fia — sosem tudtam megköszönni nagylelkűségét. 1956-ban nyugatra távozott és hollétéről nem volt tudomásom.

Mivel az általános iskolában az oktatók egy része szüntelenül úgy emlegetett, mint egy hazaáruló rokonát, szüleim mindent megtettek azért, hogy a bennem kialakult félelmet ellensúlyozzák. Nagyon korán jó könyveket adtak kezembe, és döntő szerepük volt ízlésem kialakulásában. Apám 1952-ben arra kért, jegyezzem föl egy könyvbe, mikor mit olvasok. 1979 végefelé betelt a kötet, és így másikat kellett kezdenem. Utólag rendkívül hasznosnak bizonyult ez az olvasmányjegyzék; sokszor segített lábjegyzetek elkészítésekor. Valahányszor átrepülök az Atlanti óceánt, magammal viszem e könyvet, mert nélkülözhetetlen segítség számomra.

Kemény Zsigmond apám kedvelt írója volt. A családi örökség is arra készítetett, hogy foglalkozzam vele, hiszen *A rajongók* szerzője egyik apai ükapámnak, Barabás Miklósnak közeli barátja volt, a Világos utáni két évtizedben pedig a festő veje, Szegedy-Maszák Hugó újságíróként közvetlen munkatársa lett s azután legidősebb fiának keresztapjával is Zsigó bárót választotta. Márai Szegedy-Maszák Aladárnak, Ottlik pedig egyik nyugatra szakadt nagynénémnek és zenész férjének, Koromzay Dénesnek a baráti köréhez tartozott. Talán nem túlzás megállapítani, hosszabb munkát olyan szerzőkről készítettem, akiknek társadalmi körülményeiről családi ismeretség révén is volt némi fogalmam.

Máig sajnálom, hogy a rajzoláshoz semmi érzékem nem volt. Nemcsak könyvek, hanem képek is körülvettek, de a képzőművészet értéséhez csakis évtizedek múltán, közgyűjteményeknek meglehetősen gyakori látogatása következtében jutottam közelebb. Igaz, Csontváryt kezdettől fogva öntörvényű alkotóként tiszteltem, és nagyon szomorúan vettem tudomásul, amikor az ötvenes években arra kényszerültek a szüleim, hogy a családi hagyatékhoz tartozó képei közül egyiket eladják Tompa Kálmánnak — mindig rossz érzés fog el, valahányszor a *Római bíd Mostárban* elé érek egy-egy pécsi látogatáskor —, de sok időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy különbséget tudjak tenni remekmű és másodvonalbeli kép, szobor s főként épület között. Persze, azért nyilván a korai élményeknek is szerepe lehetett abban, hogy utóbb a képtárak szenvedélyes látogatója lettem. Rokonunkkal, Gerlóczy Gedeonnal — aki Csontváry örökösétől, nagybátyámtól vásárolta meg a képek többségét —, valamint apám barátaival, Medgyessy Ferencsel, Gadányival,

Barcsayval, Korniss Dezsővel, Vaszkó Erzsébettel, Bene Gézával, Lossonczy Ibo-lyával és Tamással, Schéner Mihállyal, Molnár Sándorral és Hortobágyi Endrével, a művészettörténészek közül előbb Genthon Istvánnal és Ybl Ervinnel, majd Németh Lajossal folytatott rendszeres beszélgetésekből óhatatlanul is sokat tanultam. Alighanem a művészekkel töltött hosszú órákkal hozható összefüggésbe, hogy legelső nyomtatásban megjelent írásom Kandinszkij egy festményéről szólt, melyet a gimnáziumi újság közölt. Egyetemista koromban aztán már sok művészeti könyvet vásároltam. Eredeti alkotást egyetlen egyszer, amikor megtetszett Ország Lili egyik alkotása.

Írókat is szüleim révén ismertem meg. Óvodás és kisiskolás koromban gyakran találkoztam az utcán Herczeg Ferencsel, aki a közelben lakott. A népi mozgalom tagjai szinte kivétel nélkül megfordultak nálunk, sőt más költők — így Imecs Béla és Jánosy István — is gyakran látogattak hozzánk, Kassákkal és Pilinszkyvel pedig olyan kiállításon találkoztam, ahová apám vitt el. Talán csak Szabó Lőrincsel ismerkedtem meg az ő közvetítésük nélkül, véletlenszerűen, 1956 elején. Villamoson ültem és éppen *Az egyszeregytől az integrálig* című népszerű könyvet kezdtem olvasni, amikor valaki megszólított. Azt hittem, a helyemet kell átadni az őszhajú úrnak, de kiderült, hogy félreértettem. Érdekel-e a számtan — kérdezte. Amikor azt válaszoltam, inkább az irodalomhoz vonzódok, beszélgetésbe elegyedtünk. Főleg arról faggatott, a *Nyugat* költői közül kinek a műveit kedvelem a legjobban. Mielőtt leszállt a villamosról, bemutatkoztunk egymásnak. Elszégyelltem magamat, hiszen akkor még alig ismertem verseit.

Előbb Asztalos Miklósné, majd az ő kitelepítése után Hannig Pálné zeneiskolájába jártam, s ez utóbbi helyen több pályakezdő zenésszel is találkozhattam — Tusa Erzsébettől Szathmáry Zsigmondig és Perényi Miklósig. Távoli rokonunkkal, Vásárhelyi Magda zongoraművésszel és férjével, Szegedi Ernővel is rendszeresen tartottuk a kapcsolatot. Már ekkor sokat jártam hangversenyre és kiállításra. A szombatokat apám régi barátjának, Dózsa Farkas András szobrásznak az otthonában töltöttük, ahol az ifjabb Andrással és egy csellistával órákig kamaramuzsikáltunk.

Nem tartom eszményinek a környezetet, amelyben felnőttem. Teherként is nehezedett rám, de tagadhatatlanul sokat köszönhetek neki. Franciául apai nagyanyámtól tanultam. Roppant nagy előnyt jelentett számomra, hogy eddigi életemet — kisebb-nagyobb megszakításokkal — ugyanabban a házban és kertben tölthetem, annak ellenére, hogy 1952-ben államosították ezt az ingatlant. Nagyon jól meg tudtam érteni Schaár Erzsébetet, amikor a Városmajor utcai lakásukban egykori családi házukat sóvárogtatott vissza, egyenesen azt állítva: véget ért az élete azzal, hogy el kellett költöznie onnan. Nyaranta szeretek olvasni vagy fejhallgatóval zenét hallgatni a ház előtti gesztenyefa árnyékában, ahol egykor megkereszteltek. Gyerekeim már a negyedik itt élő nemzedéket képviselik.

Pályaválasztásomra nyilván hatott két olyan rokonomnak, Kubinyi Andrásnak és Ritoók Zsigmondnak a példája, akiknek tudományos tevékenysége azokban az években kezdődött el, amikor gyerekként sok időt tölthettem a társaságukban. Az évek előrehaladtával egyre inkább érzékelem, mi az, amire neveltetésem képessé tesz, és hol vannak a korlátok, amelyeken túl nem szabad merészkednem. Több-

ször is megbántam, hogy nem fogadtam meg feleségem tanácsait, három gyere-
kem pedig önkéntelenül is emlékeztet arra, amit már nem tudok megérteni a kép-
zőművészet átalakulásában, az amerikai életben, vagy általában a fiatalok szem-
léletében.

*Milyen volt az eszmélkedés korszakának, az ötvenes évek végének és a hatvanas
évek elejének légköre? Mit lebegett akkor megtanulni az egyetemen és mit nem?*

1957-ben érettségiztem s 1966-ban kaptam tanári oklevelet, majd egy évvel
később egyetemi doktori címet. Azzal a céllal jelentkeztem bölcsészkarra, hogy
magyar irodalmat tanuljak. Tolnai Gábor, Waldapfel József, Pándi Pál vagy Mezei
József órái nem igazán jelentettek élményt. Előbb a nyelvészekhez fordultam
irányításért — Benkő Lórándnak és Horváth Máriának hálás vagyok, amiért rokon-
szenvvel fogadott —, majd az angol szakra igyekeztem összpontosítani a figyel-
memet. Megvallom, itt sem kaptam igazi útmutatást. András László, Stephanides
Károlyné és az anyanyelvi lektorok segítségével értettem meg, hogy csakis akkor
kerülhet valaki közel egy másik nemzet irodalmához, ha jól beszél annak a
nyelvét. Szenczi Miklós egyik óráján mindössze öten olvastuk Miltont. Tőle sok
hasznos tájékoztatást kaptam. Megkedveltette velem Wordsworth, sőt Pope köl-
tészétét is. Rendszeresen meglátogattam, s ő mindig a legkészségesebben rendel-
kezésekre bocsátotta elsőrendű könyvtárának köteteit. Szenczi közvetítésével
ismertem meg Hankiss Elemért, aki akkor az Európa Kiadónál dolgozott, és meg-
kért arra, készítsek utószót egy olyan kötethez, mely Henry James három kisre-
gényének magyar változatát tartalmazta. Harmadéves koromból származik e gyarló
próbálkozás.

Hankiss rendkívül önzetlenül bírálta meg első dolgozataimat s a vele folytatott
beszélgetések is arról győztek meg, hogy az egyetem fölkészületlenül hagyott.
Mintegy harminc év távlatából már kénytelen vagyok azt állítani, azokban az évek-
ben megdöbbenően kevés olyan ismeretre tettem szert, amelyet utóbb hasznosí-
tani lehetett volna. Angolul kétségkívül jól meg lehetett tanulni. Nyertem egy
kiejtési versenyt, és alapjában csalódva hagytam el a piarista épületet. A magyar
művelődés történetéről némely egyetemi oktatómnál többet tudtam meg iro-
dalmár barátaimtól. Bodor Ferenc 1994-ben bekövetkezett haláláig a Tölgyfa
Galériát vezette, Bartha László pedig gyógyszerészetet végzett és a Richter Gedeon
Gyár műszaki ügyintézője lett. Ők irányították figyelmemet az erdélyi magyar
kultúra hagyományaira. Tőlük sok szellemi ösztönzést kaptam, s könnyen levon-
hattam azt a tanulságot, hogy Magyarországon a szellemi igényt nem mindig a kul-
turális intézményektől lehet remélni.

*Kik voltak a Professzor Úr mesterei, akár úgy, hogy közvetlenül munkakapcso-
latba került velük, akár az időben és térben távoli szellemi hatás értelmében?*

A pesti egyetemen nem volt olyan mesterem, aki útbaigazított volna, miként
lehet egy verset vagy regényt olvasni. Egyedül Török Endrének a múlt századi
orosz regényről tartott előadásaira emlékszem vissza szívesen. Magyar irodalomról
többet tudtam meg Kassák Lajostól, mint egyetemi oktatóimtól. Másodéves korom-
ban diákköri pályázatot nyertem egy olyan nyelvészeti dolgozattal, amely az ő
költészetével foglalkozott, s ettől kezdve rendszeresen — hetente legalább egy-
szer — jártam Bécsi úti otthonába. Afféle ellenegyetemem jelentettek számomra a

hosszú eszmecserék, amelyeken végigbeszéltük az egész magyar irodalmat és képzőművészetet. Sok bátorítást kaptam tőle. Látván, hogy szűkös anyagi helyzetben vagyok, rendszeres anyagi támogatást adott számomra. Teljesen egyenrangú félnek tekintett. Bizonyos vagyok abban, hogy döntő módon erősítette ellenállóképességemet. Tőle tanultam meg, hogy olykor füttyülni kell a támadásokra.

Az Angol Tanszéken akkoriban még csak huszonegynéhányan voltunk egy évfolyamban, ezért több alkalmunk volt közelebb kerülni az oktatókhoz, mint a magyar szakon. A harmincas években indult marxista irodalmár, Aleck West inkább csak az angol kiejtésemet javította. Esténként eljártam előadásaira, ám ezeken többnyire F. R. Leavis könyveit kivonatolta; nem vállalkozott eredeti gondolatmenet kifejtésére. Nagyobb hasznomra volt a későbbi angol lektor, Dorothy Galton, aki szigorúan szóvá tette beszédben vagy írásban elkövetett hibáimat. Családja már Viktória királynő korában a felső értelmiséghez tartozott, fivére munkáspárti képviselő volt, ő pedig előbb Károlyi Mihálynak, majd a londoni egyetem Szláv és Kelet-Európa Intézetének volt a titkárnője. Alapos műveltségét szívesen osztotta meg diákjával. Sokat megtudtam tőle a brit szokásokról, a baloldali mozgalmak történetéről, az írekről, az angol sajtokról és a *Finnegans Wake*-ről. Oktatóim többségének órái viszont annál kevésbé hatottak rám. Lényegében azzal a meggyőződéssel vettem kezembe az okleveletem, hogy nem különösebben értelmes dolog irodalommal foglalkozni. Akkor változott meg e véleményem, amikor Angliába kerültem.

1966-ban megpályáztam egy három éves ösztöndíjat. Noha elnyertem a díjat, politikai okokra hivatkozva nem engedélyezték a kiutazásomat. Anyám elment Somogyi Miklóshoz, ki a harmincas években jól ismerte apámat baloldali gyűlésekről. A Politikai Bizottság akkori tagja látni akart, és megkérdezte, miért vonzodom a maradi szemléletű Angliához. Végül is úgy döntöttek, hogy egy egyetemi félévig lehetek a University of Cambridge hallgatója. Visszatérésemkor közölték velem, hogy bizonyosra vették kinnmaradásomat.

Ekkor jártam először nyugati országban. A legkülönfélébb előadásokat hallgattam, és két tutor foglalkozott velem. Egyikük, Graham Storey, főként XVII. századi angol költőket olvasott velem, másikuk, J. H. Prynne XX. századi angol s amerikai verseket. Ez utóbbinak már akkor voltak rajongói, kik a legjobb és legnehezebb élő költők közé sorolták. Amikor meglátogattam a University of East Anglia egyik szemináriumát, annak vezetője, Donald Davie, az akkoriban már széles körben becsült irodalmár és költő, roppant nagy megbecsüléssel beszélt róla. Prynne óráit 1979-80-ban is látogattam, és a közelmúltban, 1994 decemberében is fölkerestem őt. Érkező prózát alig ír, előadásai viszont akkor és később is rendkívüli hatást tettek rám. Hihetetlenül nagy műveltsége — kínaiul is jól tud — roppant eredeti nyelvhasználattal párosult. Közönségének el kellett hinnie, amit hall, egyszer és csakis egyszer hangzik el, és semmiféle könyvben nem található meg. 1966-ban számomra teljesen ismeretlen költeményeket és tanulmányokat adott olvasni, és minduntalan rövidebb-hosszabb szövegeket íratott velem. Képzem, milyen kínzenvedés lehetett számára a nem angol anyanyelvű fiatal kezdetleges dolgozatait olvasni. Mindig kései órákban fogadott. Ugyanúgy bánt velem, mint bár-

mely angol hallgatóval. Cambridge-ben értettem meg, mire lehet képes az egyetem, és kicsoda előnye lehetnek annak, hogy egy kiváló tutor rendszeresen beszélgetést folytat a még teljesen kialakulatlan fiatalemberrel. 1994-ben, visszatérve a Gonville and Caius College-nak abba az emeleti szobájába, amelyben huszonhároméves koromban üldögéltem, ugyanazt a szellemi izgalmat éreztem, mint egykor. Jobb ember nem lettem volna, ha másféle képzést kapok, mint Pesten, de aligha kétséges, hogy másként alakulhatott volna az életem. Hiányozhattak volna belőlem az önművelte ember fogyatékoságai.

Ma úgy fogalmaznék: Graham Storey a létező kánon érvényességét próbálta megerősíteni bennem, Jeremy Prynne viszont tágította s egyben rombolta is azt. Egyikük T. S. Eliot és a New Criticism tanait hirdette, másikuk Ezra Pound, Wallace Stevens, William Carlos Williams, Yvor Winters, az objektivisták, a Black Mountain csoport és fiatal költők munkáinak olvasására biztatott. Ekkor rendült meg addig föltétlen hitem Eliot ítéleteinek mindenhatóságában. Ma már sokkal árnyaltabban látom a *The Waste Land* szerzőjének költészetét és értekező prózáját, túljutottam a helyeslés illetve elutasítás végletein.

Cambridge életre szóló élményt jelentett. Csónakáztam a folyón, a St. Mary's templomban Auden versmondását hallgattam, kamaramuzsikáltam és énekeltem a King's College Chapelben. Noha már volt fogalmam a New Criticism gyengeségeiről, élveztem L. C. Knights előadásait Shakespeare-ről és azokat az I. A. Richards és William Empson szellemében tartott „practical criticism” jellegű szemináriumokat, amelyeken elének tettek egy verset, és anélkül kellett értelmeznünk, hogy ismertük volna szerzőjét vagy akár keletkezésének idejét. Alkalmam volt M. C. Bradbrookkal az Erzsébet-kori színházról vagy T. S. Eliotról, Raymond Williamsszel a marxizmusról és az angolok nemzeti elfogultságairól, George Steinerrel Wagnerről és Lukácsról, Lord Kaldorral a brit politikai életről beszélgetni. Amikor az egyik oktató vendégként áthívott a King's College-ba vacsorázni, a „high table” mellett a nyolcvannégy éves E.M.Forster volt a szomszédom. Virginia Woolfra és D. H. Lawrence-re terelődött a szó. — Kár, hogy nem ismerte Henry James-t, mert ő volt a legudvariasabb ember, akivel valaha találkoztam — mondta. Az ő bátorítására kerestem fel Leonard Woolfoot, az író férjét Londonban. Az angol fővárosban a színházakat is sűrűn látogattam — olyan művészek játszottak, akik már régen nincsenek az élők sorában.

Hazatérve szinte teljesen elfordultam a magyar kultúrától. Egy verőfényes februári napon azután sétára indultam a Hűvösvölgyben az *Esti Kornél* című kötetel, és ez a könyv visszairányított a magyar irodalomhoz. Egy évi középiskolai oktatás után bekerültem az Irodalomtörténeti Intézetbe, ahol részt vehettem azokon a Németh G. Béla irányította megbeszéléseken, amelyek utólag pótolták azt a képzést, amelyet nem kaptam meg a pesti egyetemen. Ha volt mesterem, akkor az kétségkívül ő volt.

Amikor azután Hankiss Elemér jóvoltából a szegedi bölcsészkaron is taníthatam, Halász Elődtől is kaptam szellemi ösztönzést — részben közvetlenül, részben volt tanítványán, Bernáth Árpádon keresztül. A szegedi nyelvész ülésszakon ismerkedtem meg Lotz Jánossal és Sebeok Tamással. Egyikükkel sokat beszélgettem Kosztolányiról, másikukat utóbb az Indiana Egyetemen láttam viszont. Lotz

pesti előadásai korszerűsítették nyelvészeti ismereteimet, Sebeok a jeltudomány megismerésére biztatott.

A hatvanas évek végén lényegében előről kellett kezdenem a szakmai ismeretek megszerzését. Az akadémiai intézetben eleinte Gerézy Rabánnal, majd Martinkó Andrással folytattam szenvedélyes vitákat. A fiatalabbak közül legtöbben mintegy egymás tanítói lettünk. Bonyhai Gábor szimbolikus logikáról tartott előadásokat, az Elméleti Osztály tagjaival pedig hosszas eszmecserék során csi-szoltuk egymás ízlését. Zemplényi Ferencsel és Horváth Ivánnal a zenei érdeklődés is megteremtette a közös nevezőt. 1975-ben ismerkedtem meg Kósa Lászlóval, kinek hatására azután több figyelmet fordítottam a társtudományokra és a környező országok magyar kisebbségének a sorsára. Vele látogattam meg Nemeskosztolány kastélyait és temetőjét, valamint Kemény Zsigmond sírját a mezőszéki Pusztakamaráson, s ekkor határoztam el, hogy könyvet írok előbb az erdélyi mágnásnak, majd Kosztolányinak műveiről. Később nálam fiatalabb példája is hatott tevékenységemre. Közülük Kulcsár Szabó Ernő értékrendjét érzem a legközelebb a magaméhoz. Csúri Károly és Kálmán C. György már azoknak sorát nyitotta, akiket rövid ideig tanítottam, mielőtt valamilyen tekintetben serkentő hatással lettek volna tevékenységemre. A legutóbbi években azután egyre szaporodott azoknak a pesti hallgatóknak a száma, akik némely vélekedéseimnek fölülvizsgálatára készítették.

Voltak-e olyan történelmi-politikai események, amelyek alapvetően befolyásolták, vagy megváltoztatták a szemléletmódját? 1956. 1968. 1989. Kitüntetett évek ezek a Professor Úr emlékezetében?

Mivel az ötvenes évek elején sok zaklatásnak voltunk kitéve, apám 1956 őszén megtiltotta, hogy elmenjek hazulról. Azzal érvelt, túlzottan fiatal vagyok. Elég bajom volt a származásom miatt; tartsam távol magam a politikától. Gondoljak csak arra, hogy egyik nagynéném nemrégén szabadult, hét és féleves börtönbüntetés letöltése után. Október 23-án azt jósolta, körülbelül egy-két hét múlva az oroszok leverik a forradalmat. Amikor borúlátó véleménye lényegében igaznak bizonyult, közeli barátok érkeztek a házunkhoz, hogy nyugatra vigyenek bennünket. Apám ódivatú hazafiasságára hivatkozva elhárította az ajánlatot. 1957 őszén azután a II. Rákóczi Ferenc Gimnáziumba kerültem, ahol az osztályunk — másokhoz hasonlóan — megtagadta annak a kérvénynek aláírását, melyet azzal a céllal készítettek, hogy levételessék a magyar ügyet az ENSZ napirendjéről. Hálával gondolok egykori osztályfőnökömre, néhai Szögi Ferencre, aki következetesen elnézte, ha dolgozataimban elhamarkodott politikai megjegyzésekre ragadtattam magam.

1968-ban már az Irodalomtörténeti Intézetben dolgoztam. Közeli barátommal, Dienes Lászlóval — a *Korunk* egykori szerkesztőjének későn született fiával — naphosszat szenvedélyesen vitatkoztunk a cseh események kimeneteléről. Dienes kifinomult ízléséről tett tanúságot s „elvont” képeket festett, amelyeket csak egészen közeli barátai láthattak. A Szovjetunióban született, ahonnan meglehetősen nyomasztó élményeket hozott magával. Váltig állította, hogy Prágának sikerülni fog az, ami a magyaroknak 1956-ban nem sikerült. Én bizonyos voltam abban, hogy hamarosan külföldi katonai beavatkozásra kerül sor. Barátom augusztus 21.

után rendkívüli módon elkeseredett, majd — legnagyobb sajnálatomra — eltávozott az országból, én pedig megértéssel tekintettem azokra, akik 1968-ban kiábrándultak valamiből.

Dienes László távozása után egy olyan társaságnak lettem a tagja, mely rendszerint a Belvárosi Kávéházban találkozott. Huszárik Zoltán, Schéner Mihály, Rozgonyi Iván, Halmy Miklós voltak a törzstagok, de más írók, festők, sőt bölcsészek is gyakran megfordultak ebben a körben. Többségük idősebb volt nálam. Valamivel később két másik közösség is kialakult, amelyek már saját nemzedékem szerveződéseinek számítottak. Az egyiket egy ideig Szövegmagyarázó Körnek neveztük. Jórészt az Irodalomtörténeti Intézet fiatalabb munkatársaiból alakult és többnyire szakmai kérdésekkel foglalkozott. Nyíltabban politikai jellege volt azoknak a beszélgetéseknek, amelyeket havonta folytattunk. A mintegy tizenegynéhány állandó résztvevő zöme a társadalomtudományok művelője volt. Némelyek „kaszinóként”, mások „polgári körként” emlegették a társaságot. Körülbelül tíz évig jártunk össze, s olykor egy-egy vendéget hívtunk meg, hogy fejtse ki nézeteit a magyarországi állapotokról. Illyés Gyula éppúgy meglátogatott bennünket, mint Hankiss Elemér, Kibédi Varga Áron vagy John Lukács.

E két utóbbi társaságban addig játszottam tevékeny szerepet, míg nem kezdtem hosszabb időt tölteni külföldön, pontosabban Észak-Amerikában. 1984-től mind többet utaztam az Egyesült Államokba, s gyakori távollétem hozzájárult ahhoz, hogy e kötetlen beszélgetéseknek lassan vége szakadt. Az egykori résztvevők zöme számottevő szerepet játszott a későbbi évek politikai és szellemi életében, így aligha túlzás megállapítani, hogy ezek az összejövetelek hozzájárultak a nyolcvanas évek végén bekövetkezett magyarországi változásokhoz. Mire bekövetkezett az átalakulás, már külföldön voltam vendégtanár, így inkább csak szemlélője, mintsem alakítója lettem az eseményeknek.

1988-89-ben az Indiana Egyetemen tanítottam. Jól emlékszem, hogy egy decemberi éjszakán egyik volt szegedi tanítványom hívott föl Los Angelesből, s azt ajánlotta, üljek a képernyő mellé, mert megbukott a romániai zsarnok. A következő két tanévet is végig Amerikában töltöttem, tehát csak nyáron tartózkodtam Magyarországon. Barátaim egy része az MDF-hez csatlakozott, mások az SZDSZ tagjai lettek. Jónéhányan közülük politikai állást vállaltak. Volt, aki nagyköveti beosztást kapott, másokra államtitkári vagy egyenesen miniszteri megbízás várt. Nekem is tettek ajánlatot. Nem akartam pályát változtatni, és nem éreztem alkalmasnak magamat politikai szerepre. Szegedy-Maszák Aladárral folytatott washingtoni eszmecsereink arról győztek meg, a magyar politikusnak olyannyira szűkösek a lehetőségei, hogy inkább csak annak érdemes vállalnia e szakma nyűgét, aki nemcsak rendkívüli elhivatottságot érez magában, de komoly hozzáértést is.

Abban, hogy olyan sokat foglalkozott a strukturalizmussal (noha soha nem volt izzig-vérig strukturalista) és a nouveau romannal, komoly szerepe volt-e annak, hogy a hetvenes évek elején mindkettőt erősen támadták Magyarországon? A szellemi tájékozódást mennyiben „irányította” a fennálló beszédrend? Véleménye szerint meghatározóan befolyásolta az irodalomtörténet- illetve a kritikairást?

Mint a nouveau roman, mind a strukturalizmus iránt érzett érdeklődésem a francia kultúra csodálatára is visszavezethető, nemcsak arra, hogy fiatal koromban

szerettem ellentmondani a tekintélyeknek. Emlékszem, milyen hangos veszedést váltott ki az a beszámoló, amelyet egykor a pesti Világirodalom Tanszéken tartottam Beckett egyik regényéről. Oktatóm azzal vádolt, hogy lélektani realizmusnak próbálom feltüntetni a polgári dekadenciát. Lukács Györgyre hivatkozott, akinek munkáit én akkor még eléggé felületes ismeretek alapján utasítottam el.

Először — középiskolás koromban — Gyergyai Albert munkái kedveltették meg velem a francia irodalmat. *A mai francia regény* elolvasása után fölkerestem a szerzőjét a pesti bölcsészkaron. Nagyon kedvesen fogadott és olvasni valóval is bőven ellátott. Később Kassáknál is többször találkoztam vele. Köteteivel is megajándékozott, a *nouveau roman* iránt megnyilvánuló érdeklődésemet viszont már nem fogadta kedvezően. Szórszálhasogatónak tekintette az „új regényírókat”. Beszélgetéseinknek azután vége is szakadt, amikor Németh G. Béla köréhez csatlakoztam. Nem rokonszenvezett írásmódom megváltozásával, s utóbb még elmarasztaló cikket is írt *Az el nem ért bizonyosság* című tanulmánykötetünkéről. Sajnálattal vettem tudomásul, hogy eltávolodtunk egymástól.

Más személyes élmények is közrejátszottak abban, hogy írtam francia szép-prózáról és fordítottam strukturalista eszme-futtatásokat. Párizsi tartózkodásaim alkalmával megfordultam kiadóknál, egyetemi tanszékeken és különféle kutatóintézetekben, ahol Alain Robbe-Grillet, Gérard Genette, Henri Bremond, Fónagy Iván, Julia Kristeva, Hélène Cixous, Marcelin Pleynet és mások nagyon szívesen fogadtak. Robbe-Grillet-vel később sem szakadt meg a kapcsolatom. Amikor valamelyik művéről írtam, levélben kértem tőle tájékoztatást, és ő mindig készségesen válaszolt. Los Angelesben részt vett egy mozibemutaton, amikor éppen annak a városnak egyetemén adtam elő. Itt és Budapesten is találkoztunk — legutóbb 1994-ben.

Az Irodalomtudományi Intézet többször kiküldött francia nyelvterületre, s én e rövidebb-hosszabb tartózkodásokat szellemi tájékozódásra igyekeztem fölhasználni. Könyveket vettem, előadásokra, képtárakba s moziba jártam. Párizsban különösen Boulez hangversenyei jelentettek nagy élményt számomra — *A kékszakál-lú herceg várát* egymás után kétszer is meghallgattam —, Liège-ben a retorika ottani művelőivel kerültem kapcsolatba.

Szépirodalmi és kutatói tájékozódásaimért itthon gyakran ért bírálat. Intézeti igazgatóm, Sőtér István következetesen megvédett, miközben azt üzenté, hogy erős idegekre lesz szükségem. Első könyvemnek egyik bírálója kifogásolta, miért nem vettem föl tanulmánykötetembe korábban már említett dolgozatomat Aranyról, holott nyilvánvaló volt, hogy újraközlését nem engedélyezték — a Magvető igazgatója előre közölte ezt a döntést. Pándi Pál egyszer négyszemközt mondta el véleményét az általam védelt „burzsoá áltudományról”, Tóth Dezső pedig egy jelentésben marasztalt el azért, mert ábra is szerepelt Vörösmartyról szóló egyik dolgozatomban. Király István meghívott tanítani a tanszékére, de közölte velem, hogy általános vélemény szerint „nem a marxista tudományosságot erősítem”, és szeretett bírálat tárgyává tenni az általa vezetett értekezleten. Előfordult, hogy szinte kikényszerítette belőlem a hozzászólást, amelyet azután szenvedélyesen elítélt. Ennél is jobban bosszantott, hogy többször is változtattak azon, amit nyugati regényekről írtam. Soha nem kérdezték meg, vállalom-e a

módosított szöveg szerzőségét. Ezt utólag nehezebb megbocsátani, mint azt, hogy olykor egyszerűen nem közölték a munkámat.

A kultúra jelenlegi támogatottságáról rossz a véleményem, de ez nem feledteti, hogy a hetvenes, sőt a nyolcvanas években egyaránt működött a cenzúra és az öncenzúra. Ez is okozhatta, hogy nemzedékem némely irodalmárai nem igazán váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Szinte mindenki engedményre kényszerült, mely néha maradandó lelki és szakmai sérülést okozott.

Az irodalomértés korszerűsége (1992) című írásában felidézi azt a jelenetet, ami első könyvének, a Világkép és stílusnak a budapesti tanszéken rendezett vitája után történt meg. Idézem: „Szabolcsi Miklós négyszemközt annyit jegyzett meg: látszólag németes, de valójában angolos jelleg az, amit csinálok, pedig jobb volna, ha franciás lenne. Soha nem éreztem ennyire találónak engem ért bírálatot. Való igaz, hogy az egyoldalúság nyomta rá bélyegét mindarra, amit írtam. Gyerekkoromban utáltam a német nyelvet. Máig nyögöm ennek a tévedésemnek súlyát.” Ha jól értem, akkor az egyoldalúság érzete abból fakadt, hogy az a könyv túlzottan „angolos” volt, míg a másik két nyelv logikája kevésbé épült bele. Van-e, s ha van, milyen a mentális ajánlata e három nagy hagyománynak? Vajon összeegyeztethetők ezek, vagy éppenséggel egymásmellettségük az, ami a sokféleség tiszteletére és a viszonylagosság belátására tanít?

Az angol, francia s német kultúra számomra három olyan terület, mely alig érintkezik egymással. Fiatal éveimben sokat játszottam Debussy darabjait. Ma is szeretem őket, de a zene számomra jelenleg elsősorban német zene. Jobban kedvelem a viszonylag kevés anyagból építkező, fokozatosan, változatok során át kibontakozó, mint a mozaikszerű műveket. Bruckner szimfóniáit vagy Wolf dalait gyakrabban hallgatom Ravel műveinél, sőt ma már az Elektra is jobban leköti a figyelmemet, mint ifjúkorom kedvenc operája, a Pelléas.

A bölcselétről is hasonlóan egyoldalú megállapítást tennék. Természetesen csakis azért lehet ekkora bátorságom, mert nem ez a szakmám. Mindössze annyit állíthatok, irodalmárként több indítást remélhetek a német bölcselétől, mint akár a franciától, akár az angolszásztól. Túlzottan is rányomta bélyegét írásmódomra az empirizmus vagy éppenséggel a pozitivistá szellem, hogy ne kívánjak eltávolodni tőle.

Nemzetközi mérce nem létezik; a magyar kutató azért van nehéz helyzetben, mert nem végezheti munkáját nyelvismeret nélkül, ám legtöbb esetben csakis viszonylag felületesen olvashat valamely másik nyelven. Nem azért egyoldalú, mert csak angolul, franciául, németül vagy oroszul tud, hanem azért, mert magyarként próbálkozik idegen terület földérintésével. Másként olvassa József Attilát Trakl, Char, Wallace Stevens vagy Cvetájeva értője. Egyszerre e négy másik költőt mélyen ismerni annyit jelentene, hogy ugyanaz az egyén egyidőben él német, francia, amerikai s orosz világban. Ez ugyebár képtelenség.

A nagy nyelveken írt elméleti vagy történeti munkák beszédmódja azért is tér el egymástól, mert sok tekintetben különböző irodalmi hagyományokra támaszkodnak. Heidegger olvasójának Hölderlint, Georgét, Rilket, Genette tanulmányozójának Proustot, Bahtyin tisztelőjének Dosztojevszkijt kell jól értenie. Csakis e nagyon különböző irodalmak együttes ismerete vezethet viszonylag kiegyensú-

lyozott felfogáshoz. T. S. Eliot fogyatékoságait akkor láthatom élesebben, ha jól ismerem Gottfried Benn munkásságát, az *Ulysses* „szellemiesített naturalizmusát” érdemes szembevetni *A tulajdonságok nélküli ember* beszédmódjával, Flaubert, Dosztojevszkij, Fontane és Henry James együtt jelenti a tizenkilencedik század második felének európai regényírását.

Meglehet, az idő egyre jobban fölerősíti eredendően maradi hajlamaimat. Néha már-már úgy gondolom, csak az igazán nagy művekre érdemes időt fordítani. Lehet-e nemesebb cél Shakespeare vagy Goethe olvasásánál?

A Kubla kán és Pickwick úr (1982) című könyve az angol irodalomban mutatja be a romantika és a realizmus összefüggésrendjét. Ezután bárom monográfia következik, amelyek a magyar irodalom történetéből veszik tárgyukat. A Kemény Zsigmondról szóló magisztrális könyv bevezetőjében Ön azt írja, hogy szándéka szerint nem másra vállalkozott, mint a nemzeti örökség azon részének „visszaszerzésére” és megőrzésére, amely lassanként feledésbe merülni látszik, idegenné válik. Az egyik kritikusa a vállalkozást a „rezignáción túli heroizmussal” jellemezte. Ma hogyan látja egy ilyen kísérlet lehetőségeit és eredményeit?

Magától értetődik, hogy azért írtam Kemény Zsigmondról, mert szerettem volna látni, lehetséges-e a XX. századi irodalomelmélet bizonyos eredményeit hasznosítani olyan művek vizsgálatában, amelyek régiesnek bélyegzett nemzeti kánon részei. Nem tudom, ki olvassa ezt a könyvet és miért. Némileg lehangoló föl idéznem, hogy kiadását Kemény Zsigmond évfordulója tette lehetővé. Nagyon hála vagyok a Szépirodalmi Kiadónak, hogy megjelentette a munkámat s még jutalomban is részesített érte, de jellemző, hogy szívesebben vállalkozott az én könyvemnek, mint Kemény Zsigmond valamelyik művének közrebocsátására, sőt az is elgondolkoztat, hogy vizsgálódásomnak volt olyan része, mely kimaradt a kötetből, mert aligha tarthatott volna számot az olvasók érdeklődésére. Némileg hasonlóan jártam, amikor elkészítettem Márai néhány művének részletesebb elemzését, majd rá kellett jönnöm, hogy e vizsgálatok szétfeszítették volna egy rövid pályakép kereteit.

1994 tavaszán próbálkoztam utoljára azzal, hogy regényírói eljárások elemzését Dugonics, Fáy András, Jósika, Asbóth, Toldy István, Iványi s mások egy-egy regényén mutassam be. Azóta megszűnt a pesti bölcsészkaron a XIX. század második felével foglalkozó tanszék. Ha nem tévedek, a nemzeti örökség megőrzésének esélyei egyre romlanak. Korántsem akarom fölmenteni a jelenleg középkorú nemzedéket — tehát magunkat — a felelősség alól, de azért annyit megkockáztatnék, hogy az előző korosztályok némely tagjai is okolhatók a hagyományok elsovasztásáért. Többek között azok, akiktől annak idején nem tanulhattam meg, hogyan is lehet újraolvasni a régebbi magyar irodalmat.

Nem tévedett az a kritikus, aki visszatekintve az Ön pályájára, úgy látta, hogy a Kemény Zsigmondról szóló könyvben szemléletmódja a korábbiakhoz képest módosulni látszik, amennyiben erőteljesen elmozdult a recepcióesztétika irányába?

Nem tudhatom, miképpen módosult szemléletem az idők folyamán, mert túlzottan közelről látom saját próbálkozásaimat. Annyi bizonyos, hogy egyre többet foglalkoztat az újraolvasás. Ottlik fő művét igyekeztem többféleképpen magyarázni. Ha volna érdeklődés, Keményről is újra értekeznék, mint ahogy Vörösmarty

és Arany, Madách és Kassák, Henry James és Virginia Woolf munkáihoz is vissza szeretnék térni. Régebben inkább az értelmezés körének a szélessége foglalkoztatót, újabban viszont inkább az újraértelmezés lehetőségei érdekelnek: mennyivel félelmetesebben, komorabb fenséggel vezényli Furtwaengler 1942-ben a *IX. szimfóniát*, mint az ötvenes években, mennyiben játssza drámaibb módon az *Esz-dúr zongoraversenyt* Edwin Fischer 1939-ben, mint 1951-ben, mennyire lassabban, lemondóbban éneкли Hans Hotter Wotan búcsúját 1957-ben, mint 1953-ban, vagy miért érzi szükségesnek Boulez, hogy másodszor is vállalkozzék Debussy, Bartók és Sztravinszkij bizonyos műveinek hangfelvételére. Természetesen nem hasonlíthatom magam ezekhez a nagy előadókhoz, de példájuk mégis arra int, próbáljam kifürkészni, miért, milyen előföltételek alapján is olvasok egy szöveget így vagy úgy, és számomra milyen másféle módok lehetségesek, hogyan módosítja ugyanannak a költeménynek vagy regénynek magyarázatát, ha más szövegekkel szembesítem őket.

Önmagam korlátainak fölismerése és meghatározása, annak kiderítése, milyen hagyományokhoz kapcsolódom tudatosan vagy öntudatlanul, milyen értelmező közösségek léteznek, és milyen az én viszonyom hozzájuk — amennyiben ez érdekel, lehetséges, hogy változott felfogásom azokhoz az évekhez képest, amikor a szerkezeti elemzést elfogulatlanabbnak véltem. Akkoriban megbotránkoztam, ha valamelyik barátom jónak vélt egy könyvet, amelyet nem hittem sikerültnek; ma inkább arra keresem a választ, miért is más a véleményünk, miféle tényezőkre vezethető vissza előítéleteinknek különbsége. (Persze, azért ma sem tudom mindig kiiktatni a megbotránkozást.)

A Kemény-monográfia az új irodalomtudományos belátások felől és az európai kontextushoz mérve írta át az életmű értésmódjának paramétereit. A Márai Sándorról szóló könyv jószerevével megteremtette mindezeket, miközben egy kialakulóban lévő, kezdődő Márai-kultusz kibívásával is szembesülnie kellett. Az 1994-ben megjelent Otlik-könyv pedig egy masszív kultusszal szemközt jelentkezett. Mindhárom a nemzeti kultúra önértésének megóvása érdekében is született. Mennyiben tekinthető ez a három nagyportré a hagyomány folytonos történetének?

A korábban mondottak talán már érthetővé teszik, miért is éppen erről a három szerzőről írtam hosszabban. Sajnos, egyre kevésbé sikerül rákényszerítenem érdeklődésemet a kiadókra. Azért is próbálok összefüggő szöveget előállítani, mert tanulmánykötet megjelentésére kisebb az esély. A nyolcvanas évek vége felé a Magvető nem adta ki egy kötetemet. A szerződés aláírása után négy évig fektették a megszerkesztett anyagot. Amikor visszakértem a gépiratot, közölték, hogy elvesztett. Most egy másik cégnél próbálkozom egy immáron másik válogatással.

Hálával tartozom a pozsonyi Kalligramnak, amely egy sorozat szerkesztését bízta rám. Jelenleg Pilinszkyvel bíbelődöm. Munkássága már korábban is foglalkoztatott. 1982-ben bírálatot írtam Radnóti Sándor *A szenvedő misztikus* című kötetéről. Ha jól sejtem, ő lényegében méltánytalannak tartotta véleményemet. Az akkor vázoltakat most bővebben szeretném kifejteni. Nem könnyű feladat ez számomra, hiszen alaposabban kell tanulmányoznom a *Bibliát* és vissza kell térnem a líra kutatásához, amellyel régen fölhaltam. Ahhoz, hogy átfogóbb hagyomány

történetének körvonalai bontakozzanak ki munkáimból, még több tervemet meg kellene valósítanom, ám ehhez idő kellene, s abból egyre kevesebb adódik.

Talán nem nagy leleplezés, ha megjegyzem, hogy írásainak van egy olyan közös bőse — életművek, irodalmi folyamatok és ízlésítéletek viszonyítási pontja ő —, akinek neve mégsem került eddig a Professzor Úr könyveinek címlapjára. Természetesen Kosztolányira gondolok. Mi ennek az oka?

Kosztolányit minden más magyar írónál jobban szeretem. Nem gondolom, hogy ő lett volna a legnagyobb írónk, egyszerűen arról van szó, hogy alkatalig talán az ő olvasására lehetek legalkalmasabb. Fogalmam sincs, valaha be tudom-e fejezni azt a hosszabb könyvemről, melyen már régen dolgozom. Ha fölváltva tanítok itthon s Amerikában, bajosan készülhetek el vele. Legalább egy évi nyugodt visszavonulás volna szükséges, erre pedig kizárólag akkor volna módom, ha végleg az Egyesült Államokban telepednék le — akkor ugyanis néhány év múlva a „sabbatical” lehetővé tenné, hogy oktatás nélkül töltsék egy évet Magyarországon. Amikor hosszas vívódás után nem vállaltam a kivándorlást, fölfüggesztettem annak a lehetőségét, hogy hamarosan megírjam e könyvet Kosztolányiról. Jelenlegi körülményeim nem teszik lehetővé, hogy terjedelmesebb munkán dolgozzak, de valószínűnek tartom, nemcsak én vagyok ilyen helyzetben.

A Nappali házban megjelent interjújában, 1991-ben azt mondta, hogy a magyar irodalomtudomány nem tudott kellőképpen megújulni, annak ellenére, hogy a közelmúltban számos kísérlet történt erre. E téren van-e azóta változás? A 89 utáni helyzet kedvezően hatott-e, vagy sem?

Azért a kijelentésért sok szemrehányást kaptam. Főként olyanoktól, akikre nem vonatkozott. Nem hiszem, hogy jogosulatlan lett volna, és azt sem képelem, hogy 1989 óta javult volna a helyzet. Számptalan kiadvány jelenik meg, ám közöttük túlzottan sok a fölszínes termék. Némely nemzedéktársaim elmarasztaltak azért, mert nem vállaltam tevékeny szerepet a politikai életben. Nekem az volna a csöndesen megfogalmazott kifogásom, hogy a magyar értelmiség egy része mintha olykor szem elől tévesztette volna a szellemi értékeket. Tévedés ne essék, én is érzem a gazdasági kényszer szorító hatását, de ez nem jelenti azt, hogy üdvösnek tartom, ha korosztályom tagjainak egy része félbehagyja eddigi tevékenységét. A múltban sem voltunk gazdagok szellemi közösségekben, az utóbbi években még azok is szétzilálódtak, amelyek korábban léteztek. Egyre távolabb kerültek egymástól a különböző nemzedékek, és a megszakadt pályák korosztályát olykor alig, vagy nehezen indulók követték.

Lehet, a fiatalok majd javítani tudnak e helyzeten. Léteznek kiadványok, amelyek derűlátásra adnak okot — példaként a *Csipesszel a lángot* című 1994-ben megjelent gyűjteményt említeném, melynek tanulmányai a fiatal írók műveiről szólnak. A pesti egyetemen is tapasztalom, hogy a hatvanas-hetvenes években születettek egyszerre teremtik meg saját szépirodalmukat és értekező beszédrendjüket. Sokkal hamarabb és önállóan indulnak, mert több alkalmuk van utazásra, jobban tudnak nyelveket és könnyebben hozzáférnek a könyvekhez, alaposabban ismerik a nyugati szakirodalmat, mint az előttük járók. Bennük van bizodalom.

Az ELTÉ-n tanít, ugyanakkor évek óta vendégprofesszor Bloomingtonban, az Indiana Egyetemen. Az ott szerzett tapasztalatokkal áll összefüggésben, hogy a

kilencvenes évek eleje óta megsokasodtak az irodalomtudomány megújulására javaslatokat tevő programadó írásai?

Először 1984 nyarán tanítottam az Indiana Egyetemen, s azóta hétszer tértem vissza, nem számítva a rövidebb, egy-két hetes látogatásokat, a részvételt tudományos ülésszakokon. Amerikai életemnek vajmi kevés köze van az itthonihoz. Összehasonlító irodalomtudományi óráimon sokkal többet várhatok hallgatóimtól, mint idehaza, mert az ottani egyetemisták jóval könnyebben olvashatnak el irodalomelméleti munkákat. Mivel kint semmiféle külön munkát nem kell végezniem, több időm marad olvasásra, zenehallgatásra. Csakis ez ellensúlyozza honvágymat. Meggyőződésem, hogy az itthoni oktatást és kutatást az is nehezíti, hogy hiányzik az idő önmagunk szellemi karbantartására és továbbképzésére. A magyar egyetemeken nincs mód arra, hogy az oktató olykor visszavonulhasson egy-egy évre a tanításból, s ennek a pihenésnek és önképzésnek a hiánya nagyon káros következményekkel jár.

Nincs szándékom tanácsot adni a hazai irodalmároknak, ám a rendszeres távollét óhatatlanul is összehasonlításra késztet. Az oktatás és kutatás tárgyi feltételeit aligha van mód javítani Magyarországon. Egyetlen vonatkozásban mégis lehetne szerény kezdeményezést tenni: központi akaratnak és nagyobb szakszerűségnek kellene érvényesülnie a külföldi kiadványok beszerzésében. Egyik nagy könyvtárunkra lehetne összpontosítani a figyelmet, mert jelenleg a különböző közgyűjtemények igen eltérő szempontok szerint törekednek az állomány gyarapítására. Némely alapmunkák teljesen hiányoznak az országban, miközben jelentéktelen könyvek sokasága rendelkezésünkre áll.

Éppen úgy a diszciplínák kooperációját ajánlja, ahogyan a konstanzi iskola jeles képviselője, Jauss, aki a tudományágak dialógusában, a nyelv és a másság antropológiai dimenzióinak feltárásában látja az irodalomról való beszéd megújulásának lehetőségét. Másfelől több helyen is kiemeli a hermeneutikát és a dekonstrukciót, mint az irodalmi diszkurzus manapság legjelentősebb irányzatait. Hogyan látja ezek magyarországi kondícióját, termékeny és — ne adj' Isten — terméketlen félreértéseit?

Jauss példája arra figyelmeztet, hogy ma már a nyugati irodalmárok általában komoly erőfeszítést tesznek a tudományközi vizsgálódásra. Cambridge-ben és az amerikai egyetemeken is magától értetődik, hogy az oktatónak szakszerű ismeretekkel kell rendelkeznie valamely rokon területen — amely éppúgy lehet a nyelvészet, a lélektan, a vallás, a néprajz, a bölcselet, a szociológia, a jog vagy a természettudományok valamelyike, mint a mozgókép, a képzőművészet vagy a zene. Csakis az lehet egy-egy korszak szakértője, aki annak egész kultúráját fölényesen ismeri. A nyolcvanas évek elején nagyon szerencsés ötlet volt művelődéstörténeti tanszéket létrehozni a pesti bölcsészkaron. Kár, hogy ezt az első lépést nem követte az egyetem általánosabb átszervezése. Szerencsés volna, ha nálunk is bevezetnének olyan órákat, amelyek Amerikában az „interarts studies” nevet viselik. Az utóbbi években tettem is efféle kísérleteket, amikor a Művelődéstörténeti Tanszéken szakszemináriumot tartottam romantikáról, biedermeierről, szecesszióról vagy arról, mit is jelent a modernség a művészetekben.

A dekonstrukció és a hermeneutika hazai fogadtatásának mérlegelésekor óvatosságra intenek. Egyízben azt a megjegyzést kockáztattam meg: Derrida számomra a lángelme s a szélhámos ötvözete. Voltak, akik e kettő közül az egyiket illetve a másikat fogadták egyetértéssel. Bizonyos vagyok abban, hogy a szellemi érték és az üzlet között kibékíthetetlen az ellentét. Az amerikai élet megtanított arra, hogy kiiktathatatlanak és egyszersmind roppant károsnak véljem a reklámot. Egykori tutorom, Jeremy Prynne évtizedek óta kis kiadóknál jelenteti meg a verseit. Az olvasóknak szűk körében nagyszerű költőnek tartják. Őt szemlátomást nem érdeklí a hírnév. Szellemi tevékenységet csakis így volna szabad végeznünk. Persze, efféle öntörvényűség bizonyos körülményeket tenne szükségessé.

Külföldi irányzatokhoz azért bajos kapcsolódni, mert a mozgalmakat a magyarországiaktól nagyon különböző feltételek között teremtették meg. Tanulni természetesen lehet, sőt kell tőlük, de egyéni alkatunkra is kell bízni eredményeiknek hasznosítását. Természetesen ez korántsem menti föl azokat, akik egyszerűen elzárkóznak attól, hogy megismerjék a nyugati világban uralkodó, vagy akár egyszerűen divatos irányzatokat.

Az Ön által több helyen kifejtett irodalomelméleti felfogás és alkalmazható metodológiai eljárás, az alaktani hatáselemélet szókincse érzékelhetően beépült az egyetemi szemináriumok és a fiatal kritikusok egy részének elemző nyelvébe. A gimnáziumokban egy időben azokat a tankönyveket használták, amelyek megírásában Ön is meghatározó módon vett részt. Ha ma vállalná el ezt a feladatot, másképp írná meg a tankönyveket?

Tankönyvíró múltamat nagyon távolinak érzem. Valamikor Mész Lászlóné — ki akkor a Tankönyvkiadónál dolgozott — arra kért, próbálkozzam tankönyvírással. Megtisztelő fölkérését elhárítottam, de szót ejtettem róla Veres Andrásnak, aki azt javasolta, vállalkozzunk ketten a föladata. Nem szívesen írtam a rám kiszabott fejezeteket, mert jól tudtam, hogy ebben a műfajban kettős öncenzúrát kell alkalmaznom.

Gimnazista lányaim már azóta készült tankönyvekből tanulnak. Néha-néha belepillantottam egyikbe-másikba. Nagyon elszomorodtam. Középiszkolai tapasztalataink viszonylagos hiánya miatt ügyefogyott kísérleteinket kiváló tanárok szakszerű munkáinak kellett volna fölváltania. Nem így történt. Félek, a különbség nem csökken, hanem nő a középiszkolai és egyetemi oktatás között. Kicsit keserűen jegyezhetném meg, hogy a marxista vagy annak feltüntetett szempontból kifogásolt tankönyveinket — ha jól tudom — 1989 után vonták ki a forgalomból. Hálával gondolok azokra, akik annak idején mellénk álltak. Egyébként lezártnak tekintem életemnek ezt a fejezetét. Igazam volt, amikor nem akartam beleártani magam a középiszkolai oktatásba.

Talán nem túl szokványos a kérdés: ha tudományos munkát ír, milyen olvasót képzel el magának? Milyenre számít, milyen konstruál? Ki a közönsége?

Mivel angolul is írok és különféle folyóiratokba illetve tanulmánykötetekbe is készítek tanulmányokat, egyszerűen nincs módom kideríteni, miféle közönség igényeihez kellene alkalmazkodnom. Néhányszor tettem kísérletet arra, hogy magyar változatban is elkészítsem valamely külföldön megjelent munkámat, de be kellett látnom, hogy ez többnyire nem lehetséges. Nemcsak vagy nem elsősorban

a szaknyelv eltérő hagyományai miatt, de azért is, mert ami érdekes lehet egy angolul olvasó számára, nem okvetlenül fontos a hazai olvasónak és megfordítva. Mostanában olyan dolgozatot készítek, amelyben Jeremy Prynne költeményeit is fölhasználom a megértés módjainak szemléltetésére. Ezt a szöveget aligha közölhetem magyarul, mert a ritka szavak használatát, a rendkívüli szórendet, valamint a konkrét és elvont közötti viszony bonyolításának módjait jószerivel fordíthatatlan verseken próbálok bemutatni.

A kétnyelvűség nehézségeit egyébként nemcsak szerzőként, de a *Hungarian Studies* című folyóirat szerkesztőjeként is minduntalan érzékelem. Hogyan lehet írni külföldieknek magyar kultúráról? Erre a kérdésre sokkal nehezebb megtalálni a választ, mint hinni szokás. A népszerűsítés ugyanis nem mindig okozhat szellemi élményt a felnőtt olvasónak, másféle közönséghez pedig nem érdemes szólni. Mi magunk is okai vagyunk annak, hogy a magyar irodalmat viszonylag kevésbé ismerik külföldön.

Ha magyarul értekezem, őszintén szólva, nem gondolok arra, ki is olvassa, amit írok. Ezért iktattam egyik dolgozatom élére ezt a mondatot T.S.Eliot *East Coker* című költeményéből: „For us there is only the trying. The rest is not our business.”

Őn a Protestáns Szemle főszerkesztője. Mit jelent Önnek a protestáns (református) hagyomány?

Néhány alkalommal már hivatkoztam arra, hogy kisgyerekként szentül meg voltam győződve arról, hogy minden férfi református és minden nő katolikus. Apai fölmenőimnél ugyanis ez a reformkor óta így volt. Senki nem adott reverzálíst. Furcsa módon magam is megtartottam ezt a hagyományt: feleségem és lányaim katolikusok, fiam református. Mindig felekezeti, sőt vallási türelem jellemezte családomat. Szegedy-Maszák Aladár megjárta Dachau-t és azonosította magát az üldözöttekkel, apámnak közeli barátai nemcsak kereszt(y)én vallásúak voltak. Kisfiú koromban megszoktam, hogy együtt ebédelt nálunk egy katolikus szerzetes Ordass Lajossal. Joó Sándor keresztelt és nála konfirmáltam, de mindig sokat jártam katolikus templomba. Fiamat Cseri Kálmán keresztelte, ki röviddel ezután Joó Sándor utódja lett a Torockó téren. Legtöbbször az ő beszédeit hallgatom, de olykor más felekezetű vagy vallású szertartásokat is fölkeresek. Valószínűleg rossz keresztényen vagyok, sosem szerettem a hangosan vallásos embereket. Felfogásom ezidáig nem változott, és talán nem is fog lényegesen módosulni.

Lehet, vannak olyan tulajdonságaim, amelyek nyilvánvalóan protestáns jellegzetességnek látszanak a más felekezetűek vagy istentagadók szemszögéből — pl. gyakran nevetséges takarékoságom, tartózkodásom a külsőségektől vagy az anyanyelv jelentőségének túlzott hangsúlyozása. Ezeket olyan adottságokként fogom fel, amelyeken nem tudok változtatni. Közülük talán a legutóbbi érdemel némi figyelmet, hiszen a nyelvi viszonylagosság rögeszméje egész tevékenységemet meghatározza. Nem hiszek abban, hogy létezik valódi kétnyelvűség, mint ahogy a fordíthatóságnak is csak különböző fokozatait ismerem. Ezért is foglalkoztatnak egyre jobban a szövegközöttség lehetőségei, az idézéstől az átköltésig.

Sem a kulturális kereszténységnek, sem a fundamentalizmusnak nem vagyok a híve. A *Protestáns Szemle* szerkesztését úgy tekintem mint szolgálatot egy olyan hagyomány megőrzésének, pontosabban föléllesztésének érdekében, amely hoz-

zárult a magyar kultúra sokszínűségéhez. A harmincas években e folyóirat fontos szerepet játszott Magyarország szellemi életében. A múltat nem lehet visszahozni, hiszen azóta gyökeresen megváltozott a társadalom, de arra talán lehet törekednünk, hogy igényes szellemi termékek kerüljenek az olvasók elé. A hermeneutika köztudottan a szentírás-magyarázatból alakult ki, ennek hagyományairól pedig olyan kevés szó esett Magyarországon a legutóbbi félszázadban, hogy van mit pótolni ezen a területen.

Végezetül egy még személyesebb kérdés: milyen a szellemi közérzete, itthon, illetve Amerikában?

„Partir, c'est mourir un peu” — mondja a francia. Kevés közmondás van, amelynek ennyire érzem az érvényességét. Eleinte izgatott, kihívást jelentett, föl szabadító hatással volt rám a hosszabb távollét — kíváncsi voltam arra, képes vagyok-e megállni a magam lábán nem magyar egyetemen, hiszen szakmám művelőjének végülis nemcsak a magyar kultúrához, de általában az irodalomhoz is értenie kell —, újabban viszont már jobban szeretném a rövidebb utazásokat, és szívesebben látogatnék európai országokba. A rövidebb meghívásoknak viszont budapesti és indianai kötelezettségeim miatt nem tudok eleget tenni.

Olykor úgy érzem magamat Bloomingtonban, mint az obsitos, ki „a világ végénél lábát lelógatá.” Noha Amerikában sokkal nyugodtabb az életem, mint idehaza, hiányzanak a megszokott barátok, könyvek, bútorok, sőt a pulikutya(i)nk is. Mivel a nemzetközi ülásszakokra mind kevesebb magyar résztvevő tud kiutazni, az utóbbi években ugrásszerűen megnőtt külföldi kapcsolataim száma. Igaz, mióta az a megtiszteltetés ért, hogy az Akadémia levelező tagjául választott, van alkalmam évente egyszer kiutazni, a különféle nemzetközi bizottságok találkozóinak többségétől azonban távol kell maradnom. Furdal a lelkiismeret, amiért az itthoni hajszolt élet miatt nem vagyok képes levelezésemet rendben tartani. Az ügyintézés nagyon sok időmet elveszi az érdemi munkától. A mindennapi életet is nehéz megszervezni, ha hosszabb ideig külföldön vagyok. Amikor egész családom velem jött, találni kellett valakit, aki vigyázott a budai lakásra, mostanában pedig annak megvétele állít nehézségek elé. Közérzetemet nagyon rontja, hogy a kert — melyet a Rákosi-rendszer ugyan államosított, de engedélyezte, hogy a lakók változatlan formában használják — most felosztásra vár, mert az önkormányzat jelentékeny összeget akar kapni az eladásáért. Fönnáll a veszély, hogy gyökeresen megváltozik környezetem — kivágják a Hűvösvölgy legöregebb fáit és beépítik a helyüket.

Egyre nehezebben viselem a kettős élet terhét. Mindkét állomáshelyemen egész emberre volna szükség. Amerikában vendég vagyok, de inkább csak azért, mert úgy döntöttem, hogy nem adom föl ezt a szerepkört. Tekintettel arra, hogy az Egyesült Államokban nagyon sokan vendégként kezdik a tevékenységüket, választás kérdése is, mikor lesz valakiből amerikai.

Az Indiana Egyetemen sok magyar születésű tudós oktat s közülük többet is barátomnak tekinthetek. Más nemzetiségűekhez és született amerikaiakhoz is sikerült nagyon közel kerülnünk, és tanítványaim egy részénél is megértésre, sőt vonzalomra találtam. A School of Music világhírű, és sok alkalmam van élő zenét hallgatni. A helyi lemezboltban az európai árakhoz képest minden olcsó, s

tanárként húsz százalékos kedvezménnyel vásárolhatok, így azután van alkalmam arra, hogy áldozzak a legfőbb szenvedélyemnek: esténként egyvégtében végighallgathatok olyan nagy lélegzetű műveket, melyeket Magyarországon legfőbb részletekben van időm élvezni. A könyvtár olyannyira gazdag, hogy kimeríthetetlen forrás a tájékozódáshoz. Az oktatási szüneteket utazással szoktuk tölteni, s a Grand Canyon, a Death Valley, a Sierre Nevada, a Rocky Mountains, Santa Fé, Mesa Verde, Taos, Acoma vagy más indián települések maradandó élményekként élnek bennem. Chicagóba egy-egy hétvégén is ellátogatunk, e város építészete, múzeumai s zeneélete pedig párját ritkítja a világon. Az Egyesült Államok inkább földrész, mint ország a Magyarországról odautazó számára; a hatalmas távolságok a szabadság érzetét keltik bennem.

Bármilyen gyönyörű is Amerika, otlétemkor mégis nyomaszt annak a tudata, hogy távol vagyok Magyarországtól, itt viszont a teendők sokaságát tartom nehezen elviselhetőnek. Egyszerre három helyen tevékenykedem — a bölcsész-kari teendőket hol a Közgazdasági és Műszaki Egyetemen, hol az Eötvös Collegiumban és a Pázmány Egyetemen tartott órák egészítik ki. Noha sokféle anyagot tanítok, hiányérzetet okoz, hogy a pesti bölcsészkaron nem használom az angol nyelvet. Amerikában nagyobb a mozgási lehetőségem: szinte arról beszélek az órán, amihez kedvem van. Itthon korábban csak magyar irodalmat adtam elő, most összehasonlító és elméleti órák ellátása a földadatom. A hazai intézmények fölparcellázottságát elégedetlenséggel, kénytelen-kelletlen veszem tudomásul. Az is meglehetősen kedvetlenné tesz, hogy a legutóbbi öt év politikai változásai ismerőseim közül sokakat megosztott. Hol van már az idő, mikor Mészöly Miklóst együtt köszöntöttem fel a hatvanadik születésnapján Csoóri Sándorral és Eörsi Istvánnal? Saját kapcsolataim sem maradtak változatlanok: főként azokkal zavartalan az érintkezés, akik nem vállaltak politikai szerepet.

Bojtár Endre barátom azt szokta mondani, maradjak itthon, mert Amerikában egy vagyok a sok irodalmár közül, Magyarországon viszont ennél több is lehetek. Mások is állítják, hogy szükség van rám itthon. Lehet, bennem van a hiba, ha ezt nem mindig érzem.

"Kapcsolatok"

1905 László Mészáros